

О'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI SHAKLLARI VA ULARNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

B.N.Muydinov, i.f.n., dots.,

University of economics and pedagogy NOTM

O'quv ishlari bo'yicha prorektori,

Andijon davlat universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti,

N.I.Saidxodjayeva

University of economics and pedagogy NOTM

"Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar" kafedrasi katta o'qituvchisi

Аннотация. Мақола О'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini shakllantirish imkoniyatlari va uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tadbirkorlik faoliyatini tabaqalashtirishning o'ziga hos xususiyatlari ochib berilgan. Tadbirkor kim? Tadbirkorlar toifasi qanday shakllanadi? Firmaning asosiy belgilari qanday farqlanadi? Tashkiliy – huquqiy jihatdan firmalar qanday nomlanadi? Kabi savollarga javoblar berilgan.

Калит со'злар: Tadbirkorlar toifasi, faqat foyda olishni ko'zlab, tadbirkorlar sulolasi, tadbirkorlikning amaliy shakllari, yuridik shaxslar, jismoniy shaxs, firma, fermer xo'jalik, ishlab chiqarish, foyda topish, xizmat ko'rsatuvchi, o'z ishidan qoniqish oluvchi tadbirkorlar, g'alabaga intiluvchi tadbirkor, risk, sheriklar, daromad topish, huquqi cheklangan, aktsiya, aktsioner.

Аннотация. Статья посвящена изучению возможностей формирования предпринимательской деятельности в Узбекистане и ее особенностей. В статье выявлены отличительные особенности классификации предпринимательской деятельности. Кто такой предприниматель? Как формируется класс предпринимателей? Чем отличаются ключевые характеристики фирмы? Как называются фирмы с организационно-правовой точки зрения? Даны ответы на такие вопросы.

Ключевые слова: Категория предпринимателей, только для получения прибыли, династия предпринимателей, практические формы предпринимательства, юридические лица, физические лица, фирмы, фермерские хозяйства, производство, получение прибыли, поставщики услуг, предприниматели, получающие удовлетворение от своей работы, предприниматель, стремящийся к успеху, риску, партнеры, заработок, ограниченные права, акция, акционер.

Annotation. The article is devoted to the study of the possibilities of forming entrepreneurial activity in Uzbekistan and its features. The article reveals the distinctive features of the classification of entrepreneurial activity. Who is an entrepreneur? How is the

entrepreneurial class formed? What are the key characteristics of the company? What are companies called from an organizational and legal point of view? Answers to such questions are given.

Key words: Category of entrepreneurs, only for profit, dynasty of entrepreneurs, practical forms of entrepreneurship, legal entities, individuals, firms, farms, production, profit, service providers, entrepreneurs who receive satisfaction from their work, d Entrepreneur striving for success, risk, partners, earnings, limited rights, share, shareholder.

O'zbekistonda mol-mulkni xususiylashtirish tartibli ravishda va qattiq nazorat ostida o'tkazilgani sababli katta mulkni tekinga o'zlashtirish hisobidan shakllangan oligarxlar guruhi Rossiyada bo'lganidek yuzaga kelmadi. Shu sababli bizning respublikamizda elita va superelita toifalari kuzatilmaydi, tadbirkorlar ierarxiyasida uning 1 va 2-toifalari asosiy o'rin egallaydi. Tadbirkorlik yuzaga kelishi uchun tadbirkorlik qobiliyatining mavjudligi kifoya qilmaydi. Buning uchun yetarli miqdorda kapital ham topilishi kerak. Turli sohalardagi biznesning kapital sig'imi, ya'ni uni boshlash uchun zarur bo'lgan kapital miqdori turlicha bo'ladi. Bir yerda kapital miqdori katta bo'lsa, boshqa yerda kichik bo'ladi. Lekin bundan qat'iy nazar, biznesni boshlash uchun minimal miqdorda kapital to'lash zarur. Kapital jamg'arilgach tadbirkorlik faoliyati boshlanadi.

Tadbirkorlar toifasi quyidagi jihatlariga qarab har xil tabaqalarga ajratiladi:

1. Faqat foyda olishni ko'zlab, uning ketidan tinimsiz quvuvchi tadbirkorlar. Bular biznesga yangi kirib kelgan bo'ladi, shu sababli ular boyib ulgurmagan. Ular quyi tabaqani hosil etadilar.

2. Foyda ko'rish bilan birgalikda o'z ishidan qoniqish oluvchi tadbirkorlar. Bular ma'lum darajada boylik to'plab ulgurgani sababli biznesda o'z o'rnini topishga intiladilar. Bularni tadbirkorlarning o'rta toifasiga kiritish mumkin.

3. Foyda olib o'z ishidan qoniqish xosil etishdan tashqari biznes olamida o'z hokimiyatini o'rnatishga va raqobatda doimo g'alabaga intiluvchi tadbirkorlar. Bular tadbirkorlik ierarxiyasidagi yuqori qatlamni hosil etadi, shu sababli biznes elita deb yuritiladi.

4. Yuqori foydaga ega bo'lishdan tashqari biznes olamidagi mutlaq hokimiyat o'rnatishga, o'z biznes imperiyasini tashkil etib, biznes tarixida o'z nomini qondirishga intiluvchilar. Bular biznesdagi super elitani hosil etadilar.

XXI asrga kelib dunyoning eng boy odami va mashxur tadbirkori "Maykrosoft" firmasining egasi B. Geyts hisoblangan.

Tadbirkorlar toifasi ikki yo'l bilan shakllanadi:

1) tadbirkorlik avloddan avlodga o'tadi, ya'ni toifa o'zini-o'zi takroran yaratadi. Buning natijasida tadbirkorlar sulolasi paydo bo'ladi;

2) ilgari tadbirkorlik qilmagan shaxs tadbirkorlikka qo'l uradi, natijada tadbirkorlar safiga kirib boradi. Bu yo'l o'tish davridagi mamlakatlarga, jumladan O'zbekistonga xos.

Hozirgi tadbirkorlar avlodi yangidan shakllangan bo'lsa, ularning keying avlodi o'zini-o'zi qaytadan yaratish asosida yuzaga keladi. Tadbirkorlar toifasining shakllanib ulgurishi o'tish davrining tugallanganligini bildiradi, chunki iqtisodiyot bozor qoidalariga amal qiluvchi faol kishilar qo'liga o'tadi. Tadbirkorlikning amaliy shakllari qonun hujjatlari asosida belgilanadi va aniq ko'rinishga ega bo'ladi. Tadbirkorlik faoliyati firma (korxonalar) doirasida va individual yakka tarzda yuritiladi. Birinchi shaklda yuridik shaxslar, ikkinchi shaklda jismoniy shaxslar tadbirkorligi yuz beradi. Tadbirkorlik asosan firmalarda va fermer xo'jaliklarida kechadi. Firma ayrim korxonalar va korxonalar birlashmasi shakliga ega. Firma – bu tovar ishlab chiqaruvchi korxonalar. U nafaqat moddiy tovarlarni, shuningdek, xizmatlarni ham yaratadi va bozorga chiqaradi. Firma iqtisodiyotning boshlang'ich bo'g'ini, chunki shu yerda ishlab chiqarish yuz beradi, ya'ni ishlab chiqarish omillari harakatga keladi, xom-ashyo, materiallarga ishlov berilib, butlovchi qismlar yig'ilib, istehmolga tayyor tovarlar yaratiladi, har xil xizmatlar ko'rsatiladi.

Firmaning 4 ta asosiy belgisi bor:

1. Firma muayyan mulk shakliga oid va iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lgan korxonalar, yuridik shaxslar. U erkin faoliyat yuritadi, qanday maxsulot ishlab chiqarishni va qancha miqdorda ishlab chiqarishni, maxsulotlarni kimga qanchadan sotish, tushgan daromadni qanday taqsimlashni o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda hal etadi. U faqat bozor talablariga bo'ysunadi, ma'muriy tazyiqlardan xoli bo'lishi kerak.

2. Firma ishlab chiqaruvchilar jamoasi bo'lib, uning individual manfaatlari mavjud, lekin umumiy manfaati bo'lganligi uchun o'zaro birlashgan kishilar mehnat qiladilar. Firma jamoasida uning egalari, boshqaruvchilar (menejerlar) va yollanib ishlovchi ishchilar hamda xizmatchilar birlashadi.

3. Har bir firmaning korporativ – guruhiiy manfaati bo'lib, bu uning maqsadida ifoda etiladiki, bu foyda topish va uni maksimumlashtirishdan iboratdir.

4. Firma ixtisoslashgan faoliyat yurgizadi, u hamma ishni qiluvchi universal korxonalar emas, balki ma'lum turdagi faoliyat yurituvchi va xizmat ko'rsatuvchi jamoadir. Ixtisoslashuv darajasiga ko'ra firma bozorning ma'lum segmentiga (qismiga) o'z tovarlarini taklif etadi.

Tashkiliy – xuquqiy jihatdan firmalar turlicha nomlanadi. Xususiy firma – bu ayrim shaxslar va oilalarga qarashli korxonalar bo'lib, xususiy mulkka kiradi. Xususiy firma egasi ayrim shaxslar hisoblanadi. U yakka sohibga tegishli bo'lgani sababli uning o'zi tomonidan boshqariladi. Firmaning kapitali ham xususiy bo'lib, uning foydazarari ham egasiga tegishli bo'ladi. Korxonalar egasi yo'liqadigan risk ham uning zimmasiga tushadi. Kichik xususiy firmalarda oilalar a'zolarining mehnati bilan

yollangan ishchilar mehnati qo'llaniladi. O'rta va yirik korxonalarda uning egasi faqat ishni boshqarish bilan shug'ullanadi, Tovar va xizmatlarni esa yollangan ishchilar mehnati yaratadi. Shirkat firmalar – bu bir necha sohiblar mulkiga va olingan foydani ular tomonidan baham ko'rilishiga asoslangan firmalardir.

Shirkat firmalar o'zining uchta belgisi bilan ajralib turadi. Birinchidan, ular kichik kapitalni bir yerga to'plab katta capital hosil etadi, capital egalarining sherikchiligiga asoslanadi. Ikkinchidan, tadbirkorlik riski taqsimlanib, kapital qo'ygan sohiblarning barchasiga yuklanadi. Bu holatda partnyorlarning birgalikdagi mas'uliyati va javobgarligi mavjud bo'ladi. Uchinchidan, topilgan foydani sheriklar birgalikda o'zlashtiradilar, bu bilan ular manfaatlarining uyg'unligi ta'minlanadi.

Shirkat firmalar tabiatan demokratik bo'lib, uncha katta bo'lmagan mablag'ni ham kapitalga aylantirib ularning egasiga daromad topish imkonini beradi, shu sababli ular bozor tizimida keng tarqalgan firmalardir. Shirkat firmalarning o'zi ikki xil bo'ladi, bular mas'uliyati cheklangan va mas'uliyati cheklanmagan firmalardir.

Mas'uliyati cheklanmagan firmalar – shunday korxonalar xisoblanadiki, ularning kapitali sheriklar mulki xisoblanadi. Ularning korxonalar ochilish paytida, ya'ni unga dastavval qo'ygan mablag'i ustav kapitali deyiladi. Kapital sherikchilikka asoslangan bo'lsada, sheriklarning maqomi bir xil bo'lmaydi. Sheriklar ikki toifaga ajraladi. Birinchisi - to'la huquqli sheriklar. Bular firmaning javobgarligini o'z zimmasiga oladilar, zararni birgalikda ko'taradilar, olingan foydani esa qo'ygan kapitalning miqdoriga qarab bo'lishib oladilar. Ikkinchisi – huquqi cheklangan sheriklar. Bular boshqa sheriklar majburiyatini zimmasiga olmaydilar, boshqalar to'laydigan zararni to'lamaydilar, lekin qo'ygan kapitaliga qarab foydani bir qismini oladilar. Mas'uliyati cheklanmagan firmalarning mahsus turi bu kooperativlardir. Bular ham sheriklar mulkiga tayanadi, risk taqsimlanganda foyda yoki zarar birga baham ko'riladi. Biroq kooperativga a'zo bo'lish uchun unga pay berish kifoya qilmaydi, chunki bundan tashqari kooperativda ishlash ham zarur.

Mas'uliyati cheklangan firmalar. Bular ham sheriklar kapitaliga asoslangan va foydasi sheriklar o'rtasida taqsimlanadigan firmalardir. Cheklanish shundan iboratki, firmalar majburiyatlariga o'zining ustav kapitali chegarasida javob beradi. Mas'uliyati cheklanganligi aytilgan firmalarning ko'plab ochilishiga olib keladi, ularga pul qo'ygan sheriklar safini kengaytirib yuboradi. Aktsionerlik jamiyatlari mas'uliyati cheklangan firmalarning eng ko'p tarqalgan shakli xisoblanadi. Bular ko'p joyda korporatsiya deb yuritiladi. Muayyan korxonalar aktsiya chiqarib uni sotadi. Aktsiyani sotib olganlar aktsionerlar, ya'ni aktsiya egalari deb ataladi. Aktsiya sotishdan tushgan pul korxonaning kapitalini hosil etadi. Aktsiya egalari uning miqdoriga qarab topilgan foydani bir qismini dividend sifatida oladilar. Aktsionerlar korxonalar egalari hisoblanadi, lekin ularning maqomi bir xil emas. Aktsiyalar katta qismining egalari

yirik aksionerlar bo'lib, kichik aktsiya egalari mayda aksionerlar hisoblanadi. Turli shirkat firmalarda va xususiy korxonalarda boshqarish individual yakka tartibda bo'lsa, aksioner jamiyatlarida korporativ boshqaruv mavjud bo'lib, bunda barcha aktsiya egalari va yollanma boshqaruvchilar- menejerlar qatnashadi. Aktsionerlik jamiyatlari yopiq va ochiq bo'ladi. Yopiq jamiyatlarda aktsiyalarning asosiy qismi shu yerdagi ishchi va xizmatchilarga yoki ularning tashkilotlariga tegishli bo'ladi, begonaga aktsiya berilmaydi. Ochiq jamiyatlarning egalari jamiyat ishchisi bo'lishi shart emas, aktsiyalar hohlovchilarga, hatto begonalarga ham sotiladi, lekin baribir bular ham teng huquqli xissadorlar sanaladi.

Davlat firmalari. Bular davlat mulki bo'lgan va uning nazorati ostida ishlaydigan korxonalaridir. Ular iqtisodiyotda davlat tadbirkorligini tashkil etadi, iqtisodiyot davlat sektorining asosi hisoblanadi. Davlat firmalari ham erkin iqtisodiy sub'ekt hisoblanadi, ular ham el qatori bozor qonun-qoidalariga binoan faoliyat yuritadi. Ular odatda serkapital va daromadi yuqori bo'lmagan korxonalaridan iborat bo'ladi, ular yaratgan tovar va xizmatlar iqtisodiyot rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular transport, energetika, neft-gaz sanoati, kommunal xo'jalik, suv xo'jaligi, aloqa, telekommunikatsiya, kosmik sanoat kabi sohalarda ishlaydilar.

Aralash firmalar - turli mulkchilikning qorishmasiga asoslangan korxonalar. Bularda birinchidan, xorijiy va milliy kapital birlashsa, ikkinchidan, mamlakat ichidagi sheriklar har xil. Xorijiy va mamlakat ichidagi sheriklar birlashganda qo'shma korxonalar hosil bo'ladi. Mamlakat ichidagi sheriklar mulki, ya'ni davlat xususiy va jamoa mulki qo'shilganda birgalikdagi korxonalar hosil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullaev Yo., Karimov F. "Kichik biznes va tadbirkorlik".-T.:Mehnat, 2011.
- 2.G'ulomov S.S. "Tadbirkorlik va kichik biznes". - T.: SHarq, 2002. 324 b.
3. Do'stjonov T.D., Salaev S.K. "Iqtisodiyot va tadbirkorlik asoslari". O'quv qo'llanma. – Toshkent.: Iqtisodiyot-moliya, 2006. - 320 b.
- 4.Mirziyoev SH.M. va boshq. "O'zbekistonda ishbilarmonlik va tadbirkorlikning rivojlanishi". - T: Universitet, 1994. – 74 b.
5. Salaev S.K. "Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida kichik va o'rta biznes: muammolar, tahlillar va istiqbollari". -Toshkent.: Fan, 2002. – 128 b.
6. Salaev S., Allanazarov B. "Biznes-etiket".-Urgench.:UrDU, 2001.- 241 b.
7. "Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning amaliy asoslari". - Toshkent.: TIT', OSCE, 2004. - 12-17 betlar.
8. O'lmasov A., Sharifxo'jaev M. "Iqtisodiyot nazariyasi". -T.: O'zbekiston, Darslik. 1995. – 171 b.
9. O'lmasov A., Vahobov A. "Iqtisodiyot nazariyasi". Darslik. -T.: Sharq, 2006. – 386 b.
10. Qosimova M.S. va boshqalar. "Kichik biznesni boshqarish". -Toshkent.: O'qituvchi, 2003. - 29-33 betlar.
11. Xoliqulov A.R., Nuriddinov S.A. "Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik asoslari va chet el tajribasi". -T.: Universitet, 1994.- 50 b.